

wever, admits that this is „only one of many possible definitions of the notion „sentence“ (p. 210). While we agree with the author, we would like to say that the said definition does not present an improvement on the existing definitions of the sentence: it does not reveal the nature of the sentence – the sentence is a communicative unit, a unit that conveys our experience of the world that surrounds us. To serve as a unit of communication, the sentence must have an appropriate structure, viz. a subject-predicate structure, which enables the speaker to relate the object of communication to the situation of speech. If predication is the content of the sentence, intonation is its form. Considering the said aspects, the sentence can be defined as a communicative unit consisting of words united by predicativity and intonation. Another disputable area concerns the parsing of the sentence. As is well known, parsing, when carried out in traditional terms, is an art. When not based on rigorous procedures, syntactic analysis is often a matter of subjective interpretation.

New thinking is particularly obvious in the treatment of agreement and word order. The chapter on agreement, which captures new tendencies in Lithuanian, is a valuable addition to the book. As regards word order, the author, following other linguists, rejects the old myth about „free“ word order in Lithuanian: the chapter, which presents a well-documented analysis, gives support to the idea that word order in Lithuanian is largely determined by the communicative value of a sentence constituent.

Despite the critical remarks made concerning the author's treatment of some of the grammatical points, there is no doubt that this book is a good comprehensive description of Standard Lithuanian: it presents facts about Lithuanian in a clear and accessible way. As it is written in English, it will prove indispensable to those who wish to familiarize themselves with the fundamentals of Lithuanian grammar. Those who are interested in specific problems of Lithuanian grammar or wish to gain a deeper insight into its mechanism will avail themselves of the rich bibliography at the back of the book.

Algirdas Sabaliauskas, Laimutis Valeika

Aleksas Girdenis, Taip šneka tirkšliškiai. Šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 331 p.

Kalbos istoriniai tyrimai neįmanomi be išsamių dialektologinių studijų, kurioms svarbiausia sąlyga yra autentiški tarmių tekstai, paskelbti kuo tikslesne ir subtilesne fonetine rašyba. Šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai „Taip šneka tirkšliškiai“ – vienas iš pirmųjų tokio pobūdžio darbų lietuvių kalbotyroje.

Skirtingai nuo anksčiau išleistų ir dabar leidžiamų lietuvių kalbos tarmių tekstų¹, kurie pateikiami supaprastinta fonetine transkripcija, nauja yra tai, kad Tirkšlių žmonių dialogai ir pasakojimai užrašyti modifikuota tradicine kopenhagine fonetine rašyba. Modifikacijų esmė yra ta, kad jos leidžia kuo tiksliau ir adekvačiau perteikti kalbos savybes. Nauji transkripcijos dalykai yra pagrindinių intonacijos kontūrų ženklai, rašomi po kiekvienos sintagmos centrinio žodžio, taip pat visų klausa suvokiamų garsų variacijų fiksavimas. Frazės intonacijos simboliais žymimas jos kilimas (antikadencija \uparrow / J), tono ir intensyvumo kritimas (kadencija: $\downarrow \backslash$), tų požymių kilimas–kritimas ($\uparrow \backslash$), intonacijos tąsumas ($J \backslash$), staigus tono šuolis aukštyn (\uparrow) arba žemyn (\downarrow). Tekstuose fiksuoja-

¹ G. Gerullis, *Litauische Dialektstudien*, Leipzig, 1930; *Lietuvių kalbos tarmės: Chrestomatija*, Red. E. Grinaveckienė, K. Morkūnas, Vilnius, 1970; *Šutų šnektos tekstai (Rytų aukštaičių vilniškių tarmė) Mokymo priemonė lituanistams*, Sudaryt. ir red. komis. pirm. A. Girdenis, Vilnius, 1977; *Luokės šnektos tekstai: Mokymo priemonė lituanistams*, Sudaryt. ir red. komis. pirm. A. Girdenis, Vilnius, 1978; J. Petrauskas, A. Vidugiris, *Lazūnų tarmės tekstai*, Vilnius, 1978; V. Grinaveckis, *Pietų žemaičių tekstai, I: Raseiniškiai*, Vilnius, 1984; *II: Varniškiečiai*, Vilnius, 1986; Ž. Urbanavičiūtė-Markevičienė, V. Grinaveckis, *Lietuvių tarmės, II: Vakarų, pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tekstai*, Vilnius, 1992; *III: Rytų aukštaičių ir vakarų žemaičių tekstai*, Vilnius, 1993; *Lietuvių kalbos tarmių tekstai, I: Balatna (Varanavas)*, Parengė E. Grinaveckienė, red. V. Vitkauskas, Vilnius, 1994, ir kt.

mi ir lingvistiškai nemotyvuoti kalbos srauto pertrūkiai, netikėti intonacijos posūkiai. Visi šie simboliai padėjo gana tiksliai užfiksuoti pagrindines intonemas, susijusias su aktualiąja sakinio skaida, todėl šis darbas labai vertingas teksto lingvistikos tyrimams.

Dialogai ir pasakojimai spausdinti kompiuteriniu šriftų rinkiniu „Zemtra“, kurį pagal leidinio autoriaus eskizus sumodeliavo P. Skirmantas. Stebina „Zemtros“ rinkinio rašmenų daugybė (8 komplektai po 125 rašmenis). „Zemtrą“ sudaro vienas pagrindinis rašmenų rinkinys ir septyni komplektai su priedais bei kitais įvairiais diakritiniais ženklais. Rašmenų gausą lėmė šiaurės žemaičių telšiškių priegaidžių ir skiemens tipų variantų įvairovė. Nors pirmiausia šriftai pritaikyti žemaičių tarnei, bet mokslinė jų vertė yra kur kas platesnė, nes jie, kombinuojami su kitais rašmenimis (ypač „IndoBalt“), gali būti panaudojami daugelio tarmių tekstams. P. Skirmanto (iš dalies ir A. Girdenio) kompiuterinių šriftų kūrimo triūsas itin svarbus tarmių tekstų užrašymo bei tyrimo mokslinei pažangai. Beje, tai pirmas toks nelengvas bandymas, kuris, kaip matyti, tikrai yra sėkmingas. Pagirtina, kad šriftai toliau tobulinami – jau yra sukurtas universalesnis, visoms lietuvių kalbos tarmėms tinkamas šriftų rinkinys „Fontra“. Kad tekstai būtų labiau prieinami įvairių mokslo bei kultūros sričių specialistams, tokio pobūdžio darbuose labai praverstų išsamesnis transkripcijos aprašas su gausesniais pavyzdžiais, nes ne visi ženklai sutampa su įprastinės transkripcijos rašmenimis. Be to, neblogai būtų buvę grafinę teksto sklaidą priartinti prie grožinėje literatūroje įprasto rašymo; bent ryškiausias minties ar situacijos pasikeitimus gal derėjo pateikti atskiromis pastraipomis, – deja, taip yra tik dviejose vietose (p. 173 ir 275). Apskritai tokio plataus mokslinio bei etnokultūrinio pobūdžio darbuose visai neprastai būtų pateikti paralelinį tekstą bendrine kalba.

Rinkinį sudaro 50 dialogų, pasakojimų, apimančių pačias įvairiausias gyvenimo sritis. Čia ir žmogaus egzistencijos, būties, gyvenimo suvokimo apmąstymai, ir paprasčiausia žmonių kasdienybė, kur vargstama, dirbama, valgoma, geriama, baramasi, mylima, kenčiama. Pasakojimai bei dialogai išdėstyti taip, kad po įtemptų, drastiškų, sakyčiau, odiozinių scenų eina ramaus tono pasakojimai. Gana informatyvūs ir pagaulūs patys pavadinimai, pvz.: „Visokių šmėklų reikia“,

„Trenka galvą“, „Čia gali iš proto išeiti“ ir kt. Tekstai rodo senosios kaimo naracinės kultūros galias, kur žmonės moka ilgai, nuosekliai, sklandžiai pasakoti, atvirai ir nuoširdžiai reaguoti, natūraliai dalyvauti pokalbyje. Vienas svarbių tos kultūros elementų yra gebėjimas ramiai ir rimtai klausytis gana netrumpų minčių, nors ir ne visada jos pašnekovui būtų malonios.

Rinkinyje yra nemažai to krašto kultūros istorijos, papročių elementų, kurie ypač svarbūs etnologams, folkloristams, rašytojams, grožinės literatūros kūrinių kritikams. Tačiau didžiausia šio leidinio vertė yra kalbos mokslui, nes tekstai įrašyti kuo natūraliausiomis sąlygomis, (informantai nežinojo, kad jų kalba įrašinėjama), – todėl jie svarbūs įvairius kalbos lygmenis tyrinėjantiems mokslams: fonologijai, dialektologijai, leksikologijai ir tarmių leksikografijai, morfologijai, sintaksei, stilistikai bei teksto lingvistikai.

Knygoje išsiskiria du aspektai. Pirmasis – gausūs, kompaktiškai (nes atsisakyta rašymo „iš naujos eilutės“ bei įprastinės dialogų skyrybos) pateikti patys tekstai. Antrasis – įvairiausių kalbos dalykų bei ekstralingvistinių reiškinių moksliniai komentarai, pateikti išnašose. Daugybės kalbos faktų lingvistinė interpretacija atrodo lyg nedideli moksliniai etiudai, kurie ateityje galbūt virs moksliniais straipsniais bei stambesnio pobūdžio darbais. Daug vertingos ir įdomios informacijos teikia psicholingvistiniai bei etnografiniai komentarai, pareikalavę iš autoriaus žemaičių krašto ir visų lietuvių kalbos tarmių išmanymo bei plataus mokslinio ir etnokultūrinio žvilgsnio.

Toliau bus kalbama apie atskirų lygmenų problemas – apie tai, kas iki šiol mažai tyrinėta, nauja, įdomu ir aktualu galėtų būti įvairių sričių specialistams.

Iš prozodijos dalykų atkreiptinas dėmesys į neregularius kirčio atitraukimo atvejus. Pavyzdžiai rodo, kad kirtis atitraukiamas ten, kur jis neturėtų būti atitraukiamas, pvz., į jungtuką – *it_anūos / tu(s)_šėĩnūs, pujūo!* (p.175) *kuok^l_to_ėsi^l kàp^l_žal^lĩs!* (p. 222); liepiamosios nuosakos formose atitraukiama iš akūtinio galinio skiemens – *vėiz^lėk^l ė netspūorėi* (p. 59), *nėrėks^l maldāut^o / ka_to_mō(n) nāšt^o / vāžoūk pār-vėšk^l* (p. 108). Žodžiai, gavę atitrauktinį kirtį, semantiškai pasidaro artimi jaustukams. Kartais kirtis būna atitrauktas į priešdėlį, einantį prieš pat šaknį – *nėbėĩn^o / ni_ išpāzintiēš, nīēkōr* (p. 227), *sa.k_i_dėšĩm^l / (maišų) nepri-ėĩs^l (mor-*

ku) (p. 148), dar plg. p. 26, 65 išn., *ons_mon_sublik'čuo*^(e) (*peiliu*) (p. 71). Nereguliarūs kirčio atitraukimo atvejai greičiausiai priklauso nuo kalbėjimo tempo, intonacijos bei sintagmos kirčio ir turi ypatingą prasmės akcentą. Taip atidžiai įsiklausydamas į akcentines frazės savybes, autorius subtiliai pastebi ne vieną archajiško kirčiavimo atvejį (p. 100 ir kt.). Kalbant apie senovinio šakninio kirčiavimo formas, – pvz.: *noi_ka_n'ė_vàkàr' / ógn'(s) \ žàltis nega.l_pakòr'* (p. 135), *bès' kàršč'* (p. 137) – reikia pasakyti, kad dounininkų plote daugumos žodžių kirčiavimas jau yra pakitęs, ir tokių archajinių formų vargu ar bėra daug. Tiesa, apie Kulių sakoma *ar_ėš_pėklas er_ėšlindà?*, bet jau sakys *àsluos, bórñuos* ir t.t. Tokių šakninio kirčiavimo formų yra dar gausu 1759 m. „Ziwate“, pvz.: *astas* (82₈), *burnas* (56₂) *peklas* (111₁₃) ir kt.

Kitas įdomus prozodijos reiškinys yra kirčio neatitraukimas į proklitiką, pvz.: *ka_but_kàs_a_nam_dėves su_dėvinės mēītās \ i_galva* (p. 162). Ir didesniame dounininkų plote kirtį iš ilgosios galūnės linkstama atitraukti į „daktilinę“ poziciją, pvz., apie Kulių – *ėž dārženies / ėš márskeñũ:m* ir kt. Tikriausiai daug įdomių bei subtilių prozodijos dalykų, pateiktų moksliniuose komentaruose, būdinga ir plungiškiams bei kretingiškiams – plg. *sūnt* „siunta“ ≠ *sūnt* „siunčia“ p. 133), bet geriausia tai būtų įrodyti eksperimentais.

Naujas pastebėjimas, kad prielinksninėse konstrukcijose tam tikros vietovardžių formos gali turėti galūninį kirčiavimą, pvz.: *važoušēm i_sporgàn's* (p. 87, 19 išn.), nors šiaip atskirai jos kirčiuojamos kamiene (*spòrganùs*).

Komentaruose gausu originalių fonetinių hipotezių, teiginių, pamąstymų. Tačiau visų jų dėl recenzijos apimties čia neįmanoma aptarti. Tarmės istorijai svarbi yra neutralizacijos vaidmens žemaičių vokalizmo raidoje problema² – p. 20, 43 išn., p. 132, 29 išn.

Įdomi ir aktuali mintis yra apie lietuvių kalbos (autorius teigimu, rytų baltų dialektų, konvergavusių į lietuvių kalbą) nekirčiuotų *a / e* defonologizacijos etapą (p. 119). Anot autoriaus, šio proceso padarinius daugeliu atvejų likvidavęs morfonologinis išlyginimas – dažniausiai kir-

čiuotų alomorfų vokalizmo apibendrinimas. Manoma, kad šio proceso reliktai esą žemaičių *malāgis, malagjstė, mastūvai* „mestuvai“, *smāginys* „smegenys“. Kaip rodo įvairių mokslininkų susidomėjimas³, tai labai aktualus klausimas, reikalaujantis tolesnio tyrimo ir naujų versijų.

Formų istorijos raidai gana svarbus yra kai kur tekstuose pasitaikantis be galo retas archajiškas veiksmazodžių 1-asis asmuo, pvz., *bėgėržò, nēkēñčò, siēž'* žr. p. 122, 29 išn.). Išnašoje autorius abejodamas mini lytį *žàž'*~žadžiù „žadu“ – iš tiesų abejoti nereikėtų, nes 1759 m. „Ziwate“ vartojama 3 a. forma *zadey* 42₁₈ – šalia *žadò* „Ziwato“ ši forma turėtų būti **žaday*, nes ten prie kietojo kamiengalio segama stiprinamoji „dalelytė“ *-ay*, o prie minkštojo kamiengalio – *-ey*. Beje, „Ziwate“ yra net tiesioginis įrodymas, kad tokia forma egzistavo – tai veiksmazodžio 1 asm. *pryzadziu* 319₂₈. Forma *nuėič'*, matyt, iš tiesų yra neseniai redukuota iš *nuėič'uo*, todėl jai būdinga balsių asimiliacija. Autorius ją dar lygina su *dirpč'* „dirbčiau“, *primušč'* „primuščiau“ ir kt. Dar šiuo klausimu įdomų komentarą apie neseniai iš *-uo* sutrumpėjusią galūnę : *ka_tik_ėič' / krišč'(o) / i_mірč'* žr. p. 196. Iš tiesų tekstų tarmės balsių asimiliacija labai intensyvi ir nuosekli, todėl visai natūralu, kad asimiliacijos padariniai išlieka net tada, kai vartojama iš bk. atėjusi galūnė (pvz. *ėič'au, gėrč'au*). Dar žr. p. 133, 31 išn., kur balsių asimiliaciją patiria ir skolinių dvigarsiai. Apskritai, komentaruose nemaža pastabų, kurių pamatas balsių asimiliacija, pvz., formų su *o / u* kaitos funkcinė diferenciacija, pvz.: *klòmpē* „klumpės“ : dgs. gal. *klùm̃pūs*. Šių formų įsigalėjimas interpretuojamas vadinamuoju poliarizacijos principu (p. 21, 48 išn.). Dėl balsių asimiliacijos poveikio šnektoje pasitaiko vardažodžių priešdėlių *unt- / ont-*, *unč- / onč-* variantų (žr. p. 221, 10 išn., pvz.: *únčvâlkt's / ónčvâlktê*).

Nors balsių asimiliacijos reiškiniai Tirkšlių tarmėje jau daugiau nei prieš tris dešimtmečius paties autoriaus labai išsamiai tyrinėti⁴, bet teks-

³ J. Hilmarsson, On the baltic 2d Sg. Thematic Ending, – Blt XIV (1) 20 tt.; G. Ake-la i t i e n ė, Morfonologinės balsių kaitos dabartinėje lietuvių kalboje: Humanit. m. dr. dis., Vilnius, 1993, 143 tt.

⁴ Žr. A. Girdenis, Balsių asimiliacijos reiškiniai Tirkšlių tarmėje, – Kalbotyra, IV, 1962, 141 tt.

² Plačiau žr. A. Girdenis, Neutralizacijos vaidmuo žemaičių vokalizmo raidoje, – III Sąjunginė baltų kalbotyros konferencija, Vilnius, 1975, 24 tt.

tuose pasitaiko vis naujų iki šiol nepastebėtų dalykų. Įdomu, kad balsių asimiliacija kartais gali būti morfologizuota, pvz.: *daba_kad_ėis jaunėjė / un_sūrašū* (p. 96) – ir, kaip teigiama 5 išnašoje, ji „tarytum veikia“ per bet kokį – net šiaip jau asimiliacijai „nepermatomą“ – balsį. Plg. *dar sòbat^a*: vns. vt. *sòbatūo / sùbatūo* (p. 96). Morfologizuotą asimiliacijos atvejį randame p. 159: *lu(b)_pàlèks vèsumèt | mon_bunžien^e | / vèin^as_dùrelès\ ádar^s* – turėtų būti sakoma *dòrèl^s*, bet labai retas variantas. Anot autoriaus, aukštutinis balsis čia apibendrintas pagal visą pamatinio žodžio paradigmą – dėl asimiliacijos visos pamatinio žodžio *duris* formos turi balsį *-u-* – plg. *dùr^s*, *dùr^a*, *dùriems* (arba *dùrim^s*), *dùr^s* ir t.t. Susidaro įspūdis, kad fonetiniai kalbos reiškiniai kartais gali būti labai susipynę su morfologiniais.

Kitas naujas teiginys, susijęs su šia problema, yra priebalsio *v* nukritimas žodžio pradžioje. „Tirkšliškių, sediškių, židikiškių *òndòu* „vanduo“ (taip pat *òntà* „vanta“, *òšos* „vašas“) pirmiausia bus praradusios *v-* prieš „asimiliacinių“ lyčių *u* arba *u* (plg. vns. gal. *ùndinⁱ*, dgs. vard. *ùndin^s*, gal. *ùndin^s* (...)). Dar su šiuo klausimu susijusią žr. p. 221, 11 išn. apie *vùktèis vùkàs* „niaukiasi“, dar plg. *ketè_vùòpè \ i* (p. 192). Ten pat minima, jog „šaknies priebalsių kaita *v - : 0-* buvo nepakenčiama, o *v-* (tikriau sakant, *u*) negalėjo išsilaikyti prieš aukštutinius užpakalinius balsius“ (p. 22). Autoriaus manymu, antrinio *o < uo* (pvz., *ta_an^(a)-nestuvies* – p. 53) asimiliacija būdinga tik viekšniškiams – tirkšliškiai sakytų *stòvies* arba *st^aòvîès*. Bet, kaip rodo I. Mažiulienės tyrimai, panašiai yra Sedoje, tad ši nuomonė atrodo problemiška, nes Tirkšlių šnekta yra tarp Viekšnių ir Sedos⁵.

Moksliniai komentarai yra analitinio pobūdžio: į konkrečius kalbos reiškinius dažnai žiūriama diachroniškai, ir jie yra interpretuojami tarmės sistemos bei kitų giminiškų kalbų požiūriu (žr. p. 52, 11 išn., p. 145, 38 išn. ir t.t.). Daugybė tokio pobūdžio išnašų yra visame rinkinyje. Iš tiesų *akšèn* „eikš“, *èkê^m* „eime“, *èkê^u* „eiva“ rodytų, kad bent kai kurios veiksmazodžio *eiti* formos šnektoje anksčiau buvo patyrusios

monoftongizaciją *ei > e*: pvz., *ènò*, bet *èini*, nes asimiliacija tikrai galėjo sutrukdyti šiam procesui įsigalėti. Kaip senovinių balsių asimiliacijos ir, žinoma, redukcijos rezultata gal galima traktuoti kartais tekstuose pasitaikantį būtojo kartinio laiko padalyvių tarimą su minkštuoju galiniu *š*, pvz.: *pri_nùos^s pripòùluš*, p. 134). Dar plg. *batàrinñ* (p. 17) ir kt. Vertas dėmesio teiginys apie ilgąjį dvigarsį **òn* žemaičių tarmėje, – jis, kaip mano autorius, trumpėjo ne į **un*, o į *on* tipo dvigarsį (pvz.: *àštònts, àštònt^a*). Šis teiginys verčia kalbos istorikus atkreipti dėmesį į tai, kad *a* kamieno vardažodžių daugiskaitos galininko galūnė *-us* vargu ar gali būti kildinama iš **-òns* (per įsivaizduojamas **-uns > *-ūs* stadijas): šiaurės žemaičiai turėtų ją tarti **-os* (p. 145).

Komentaruose autorius naujai pažvelgia ir permąsto ne vieną iki šiol abejojamą kalbos istorijos klausimą, pvz., dėl buvusių *i* kamieno esamojo laiko veiksmazodžių, kurių galūnė ėjo po *R* klasės priebalsio, galūnių raidos, p. 149, 16 išn. Naujai interpretuojama **nùmo*, formų *mon-/mun-* kilmė, kur itin akcentuojama silpnojo laipsnio šaknies paradigma (žr. p. 159, 21 išn.). Pastaroji problema lingvistinėje literatūroje yra sukėlusį gyvą diskusiją. Apie tai yra rašę J. Otrėbskis, J. Gerulis ir Chr. Stangas, K. Būga, J. Endzelynas, J. Balčikonis, A. Valeckienė, B. Vanagienė ir V. Vitkauskas (LKK XI 211 tt.), S. Karaliūnas ir kiti. Autorius savo mintis galėjo sutvirtinti paminėjęs R. Trautmanno bei E. Fraenkeliio pastabas⁶. Ir apskritai šiuo bei kitais atvejais literatūros nuorodų galėtų būti gerokai daugiau.

Abejotina pastaba (p. 25, 59 išn.) dėl dvigarsio *an* žodyje *trànts* „trantas, šlamštas, niekalas“ – *trànts r ĭ | valkat^a i vèskas* – jis be reikalo traktuojamas kaip išimtis. Juk tai skolinys iš brus. *трант*⁷.

Komentarai atlieka ir kitą paskirtį: be jų tarmės vaizdas, drįsčiau sakyti, daug kur būtų gana chaotiškas. Aiškinimai ypač būtini todėl, kad ne visi pokalbių dalyviai yra „gryni“ tirkšliškiai. Net gretimos Viekšnių parapijos žmonės šneka kiek kitaip, o ką jau kalbėti apie tuos, kurie gimę ir

⁶ R. Trautmann, Baltisch–slavisches Wörterbuch, Göttingen, 1923, 123; E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg–Göttingen, 1962, 482.

⁷ И. Носовичъ, Словарь бѣлорусскаго нарѣчя, Санктпетербургъ, 1870, 638.

⁵ Žr. I. I. Mažiulienė, Centrinės šiaurės žemaičių tarmės prozodija. Instrumentinis ir sociolingvistinis tyrimas, Kalbotyra, XLV (1), 1996, 32.

augę Telšių apylinkėse. Iš komentarų matyti, kad beveik nė vienas visų žemaičių tarmių reiškinys nėra absoliučiai reguliarus. Net baltų balsiams **ō*, **ē* šiaip jau dounininkų tarmėje virtusiems į *ou*, *ei*, tam tikrais atvejais gali atliepti ir *u* *i* *u*, *i*, pvz.: *iškūot^e* „ieškoti“, *kinūō* „kieno“, *viñōūlek* „11“, *žimilžie* „žiemą neužtrūkusi karvė“, *kamulīs* „kamuolys“, *kūmēt* „kada, kuomet“, *vēsūmēt* „visuomet“ (p. 13, 14) ir kt.

Naujai pastebėtas įdomus reiškinys yra tarmės nosiniai balsiai. Tokių balsių ypač gausu nuo knygos vidurio ir ypač pabaigoje. Nosinių priebalsių aplinkoje nosiniai balsiai būna nazalizuoti. Daugiausia pastebėta *on* / *oⁿ* / *un*~bk *an*, *o^(m)*~bk *am* atvejų, pvz.: *ka(p)̄barōnk^a* (p. 56), *ir-ō⁽ⁿ⁾s̄atēj^(e)* (p. 67), *ōⁿtra* / *kārt* (p. 69), *i_tēp̄r̄vālō⁽ⁿ⁾d̄ acitraūkē* (p. 114), *dauḡau_nebgūⁿdīs* (p. 122); nekirčiuotoje pozicijoje: *mō⁽ⁿ⁾-nērēk̄* (p. 64), *o⁽ⁿ⁾s̄_tādà* / (p. 71), *intà* / *dā* / *neparsidōḡgēn^a* (p. 139) ir t.t. Tekstuose pasitaiko ir nosinio *i* vartojimo atvejų, pvz.: *iškj⁽ⁿ⁾k^(a)* / *i_palēid* (p. 114), *āš* / *jau_anām te p_lj⁽ⁿ⁾kō* (p. 206), *ūkinj-ŋ^(ks)* / *žēn^a* (p. 312), *re(k)̄kātu^rs* / / *šjmtūs būlbu dōut^e* (p. 312), *po_kuok^e p̄jñkūolēk^a dvėdēšjmt^(e) aktār^a* (p. 313) ir t.t. Nosinio *e*~bk. *e(n)* vartojimo pvz.: *ne_vākāf* / *ne būobà\ kē⁽ⁿ⁾t* (p. 206), *jug_tēn_ūkinj^ks* (p. 312), *tōkēi tēⁿ-rēikalā* (p. 153). Matyt, nazalizuoti balsiai visiškai nepriklauso nei nuo priegaidės, nei nuo kirčio. Beje, nosinių priebalsių aplinka yra visiškai natūrali ir suprantama. Tačiau labai įdomu, kai nosinių balsių ar dvibalsių pasitaiko ne tik tiesioginėje nosinių priebalsių aplinkoje, pvz.: *mes_būs^(ma) drāugā* (p. 84), *bet_ūžlēj^(ms) p̄rminj^{ks}* (p. 88). Kol šie balsiai dar nėra tirti eksperimentiškai, galima tik spėti, kad jų buvimas (atrodo, kad šis reiškinys būdingas ir plungiškiams bei kretingiškiams) priklauso ir nuo individualios kalbėsenos.

Kitas įdomus tirkšliškių šnekamosios kalbos srauto dalykas yra labai stipri redukcija. Redukuojamos ne tik tarmėje paprastai nenumetamos galūnės, bet ir žodžių šaknys. Pvz., redukuojamas 1 a. *bōvau* variantas, kuris dažniausiai atlieka jungties vaidmenį – *ka_ñēḡāu^r kūrva* (p. 29). Veiksmazodinis dėmuo *būti* yra redukuotas ir makroformose *būti* + *dalyvis*, pvz.: *karjngā būu nusitēikusī* – p. 149; tokios pat redukuotos žodžių *sakau*, *žinai* formos – *skau* („sakau“) *pōñčōut^e nerēikēj^e* (p. 57); *a_žnā* („žinai“) *kū* (p. 91); dar redukuotų formų, kada praleidžiamas visas skiemuo, pvz.: *a_par_tas(s)_sēinàs\ galieų* („galėjo-

va“) *girdiet^e* (p. 124), *mēs* („misliju, manau“) *nēmalūōnī nāujinā* (p. 278). Redukcija dažna nekirčiuotose galūnėse, pvz.: *lei_pārnešj_ōns* / *betūon* (p. 237), *ir_ānūs sukfaūs* / *i_māšen* / *ir_išvēs* (p. 267), *sakāu^r p̄ičōm^r ta_mōn_māšen?* (p. 76), *mislijⁱ_ka_mōn_bērēkⁱ tuo_jōūk* (p. 216), *iš_tuok^(e) lāūkⁱ / ras⁽ⁱ⁾_p̄igrābalūōsēm* (p. 190). Į stiprią nekirčiuotų skiemenų redukciją Tirkšlių šnekoje knygos autorius jau yra atkreipęs dėmesį 1963 m.⁸ Natūraliame šnekos sraute labai redukuojami skaitvardžiai (p. 152, 28 išn., p. 252),rieveiskmiai (p. 173, 12 išn., p. 237, 6 išn. ir kt.), biblinės kilmės jaustukai (p. 183, 23 išn., p. 226, 2 išn.). Redukcija įvairiose žodžio pozicijose būdinga ir kretingiškių tarmei (plg. p. 174, 16 išn.), bet jos mastas atrodo kur kas mažesnis.

Kartais pasitaiko netikėtų „suvalkietišku“, tarmei nebūdingų formų, pvz.: *ōns_jau_nenugīvēs_ōmž^o* (p. 206), *vēstēik ivērtitā brōḡgē* (p. 140), *kāst_an^(s) maitīs* (p. 186) ir t.t. Vargu, ar čia atsitiktiniai apsirikimai. „Ziwate“ prieš *s* tipo priebalsį yra buvęs monoftongizavimas, ir, galimas dalykas, dvigarsis čia naujai atstatomas dėl bendraties poveikio. Tarmėje pasitaiko „netikėto“ minkštojo *r* tarimo atvejų⁹, pvz.: *ḡrāugs* „draugas“, *ḡrūngs* „drungnas“, *grāud^os* „graudus“, *grāuš^t* „graužti“, *kḡautov^e* „krautuvė“ ir t.t., bet šis reiškinys nėra sistemingas, nes ištariama ir priešingai – *ruoksūot^e* „riogsoti“, *trūbs* „triūba“ ir kt. (p. 14, 10 išn.). Veikiausiai čia ne fonetinės, morfologinės kilmės reiškinys. Dar atkreiptinas dėmesys į tai, kad veiksmazodžių *e* : *a* kaita, pvz. *pēšt^e* : *pašūot^e*, *lēst^e* : *lašūot^e* (p. 226), yra geriau išsilaikiusi ir didesniame dounininkų plote.

Iš archajinių fonetikos dalykų dar įdomu, kad vyresnioji karta yra išlaikiusi senąsias afrikatas prieš priešakinį balsį *-e*, pvz.: *kāršč^e* „karščio“, *svēč^e* „svečio“, *žūož^e* „žodžio“, *balḡnž^e*, – pvz., Telšių ar Varnių apylinkėse šito reiškinio jau nepastebėta. Jaunesnieji tirkšliškiai minėtas afrikatas yra jau pakeitę į *t*, *d*. Apskritai, yra daug labai įdomių ir eksperimentiškai bei statistiškai tyrinėtinų fonetikos dalykų (pvz., „protetinis“ *j* prieš-

⁸ A. G i r d e n i s, *i*-kamieniai Tirkšlių tarmės daiktavardžiai ir jų raida, – Kalbotyra, VI, 1963, 29 – 36.

⁹ Z. Z i n k e v i č i u s, Smulkmenos: X–XI: [Dėl „rotininkavimo“ kilmės; dial. *dr(i)augas*], – Blt XI(1) 81 – 82.

dėliniuose ir sudurtiniuose žodžiuose – p. 197), kurių visų dėl recenzijos apimties čia neįmanoma suminėti.

Pasitaiko įdomių ir neįprastų tarmės morfologijos bei sintaksės reiškinių, kurie iki šiol visai nebuvo pastebėti, arba per mažai nagrinėjami, pvz. ne tik tirkšliškių, bet ir kretingiškių vartojamas kiekybinis įvardinisrieveiksmis būdvardžių ar dalyvių intensifikatoriaus pozicijoje, pvz.: *teĩk* \ *lėĩsà* *gĩv'olĩl'ĩs* (p. 62), pavyzdžiui, *keĩk_ana_sènà ì // sakàu an_ĩt / dèviñũ vèrš'* (p. 55), *keĩk_an^(a)_ĩ puĩkì*. Šis reiškinys pasitaiko didesniame dounininkų areale – štai kretingiškių tarmėje sakytų *no_teĩk šėlta šendėĩn^a* (Kl). Bet tokie atvejai paprastai galimi tik tada, kai rodoma kiekybės ypatybė.

Tirkšliškių bei didesniame dounininkų plotui būdingas įvairių kalbos dalių vienu kamiengalių perėjimas į kitus. Ypač tai pastebime vardažodžių paradigmose. Tai vadinamieji mišriai kaitomi žodžiai, pvz., *i* kamieno vardininkas *stũotėš* „stotis“ beveik visuose kituose linksniuose pereina į *ē* kamieno grupę (žr. p. 163, 266). Dounininkų tarmėje kai kurie *ĩā*-kamieno daiktavardžiai, pvz.: *kũoje~kójė, sàuje~sàuje* ir kt. – dgs. naudininkas, įnagininkas ir vietininkas yra perėję į *ē* kamieną (p. 176), arba kai kurios *ē* kamieno daiktavardžių formos vartojamos greta *i*-kamienių, *daržĩlĩsĩ g'ėlũ bõva | tep_už_lõngaĩ / vũobelĩe* (p. 233), vienaskaitos vardininkas yra *vũobelėš* „vobelis“ ir *vũobelĩē* „vobelė“. Susidaro įspūdis, kad tarmės *i*-kamieno paradigma yra labai artima *ē* kamieno paradigmam. Apie *i*-kamienių baritonų kilmininką, kuris anksti yra gavęs galūnę *-es* < **-ēs*, tapatingą *ē* kamieno baritonų galūnei *-es* < **-ēs* jau rašęs K. Būga¹⁰ ir, kaip minėta, pats A. Girdenis¹¹. Taip pat pasitaiko *ĩ)a*-kamienės paradigmos daiktavardžių linksnių, perėjimo į *(ĩ)u* kamieną, pvz., *sándĩelõš* „sandėlis“ (p. 254)¹². Veiksmažodžių sistemoje šiaurės žemaičių plotuose taip pat pasitaiko vienu kamiengalių perėjimas į kitus. Paprastai *ĩa* kamieno būtojo kartinio laiko veiksmažodžiai linkę pereiti į *ē* kamieną. Ypač šis procesas naujai interpretuojamas ten, kur pabrėžiamas morfonologinės disimiliacijos poveikis (p. 78, 79). Pvz.,

kuliškių ir apskritai kretingiškių *ĩā* kamieno būtojo laiko veiksmažodžiai ištaisai yra perėję į *ē* kamieną, o tirkšliškių šnektoje esama savotiškos disimiliacijos – sakoma *ėjũom, pradĩejũom, ravĩejũom*, bet *geĩduõjĩem, meĩguõjĩem* (žr. p. 78, 52 išn.). Įdomi yra visose lietuvių kalbos tarmėse esamojo laiko 3 a. veiksmažodžių kamiengalių raida. Jei vienoje tarmėje yra skirtumų, (pvz., *skũĩs(t)ĩ tēšmõu* (p. 56), o Kl. – *skũĩd*), ką jau bekalbėti apie visas žemaičių šnekas. Čia esamojo laiko paradigma yra gerai išlaikiusi atematinio asmenavimo pėdsaką – plg. daugelio šiaurės žemaičių *mēĩktõ* „miegtu, miegu, lēĩktõ „liektu, lieku“¹³.

Itin dažnai tarmėje vartojamas laiko vietininkas, kurį panašiais atvejais vartoja ir suvalkiečiai, pvz., *ta_ánĩ rukpjũtie \ mēre* (p. 193)¹⁴. Tekstuose taip pat pasitaiko archajiškų dvejetainių linksnių, pvz., *kelēš dēĩnàs tõ_radà | mõn^(a)_dàrbũs \ nepadērptũs?* (p. 17), *ĩu(b)_pàlėksĩ vėsumēt | mõn_bunžĩenēĩ | vėĩn^a_s_dũrelėš \ àdar^a_s* (p. 159) *a_žēnà nebut^(o)_aneĩ_gáv^e \ tuõkuos_kàĩnũõ(s) | žalťēškas* (p. 64), *arkũu_nėbĩerĩ | piēstēmĩ rēk | vákšēũotē* (p. 106). Dar plg.: *võ_prišĩ_tũ jãu | par_kuok^(e)_s_kėlėš dēĩnàsĩ | anuo_dĩēd^(e) \ bõũ_atvažãv^(e)_s_priš_kõnėgõũ_pàrvēžõnt* (p. 174). Iš tekstų matyti, kad tradicinės tarmės vidinė struktūra pasižymi ypatinga harmonija – atrodo, kad kiekviena konstrukcija čia turi tikslią vietą ir paskirtį. Tarkim, senojoje tarmės sistemoje prielinksnis *už* buvo labai taisyklingai vartojamas krypties ir vietos reikšmėmis, pvz., *nueĩ^z už_klĩet^s* – su kilmininku, *stũouũ untã uš_klĩetē* – su naudininku (p. 91). Šios konstrukcijos seniau, regis, buvo labai aiškiai skiriamos ir kretingiškių bei plungiškių šnektose. Deja, ši priešprieša jau visur baigia nykti.

Sintaksininkų dar iki šiol nepastebėtas labai gyvas šnekamosios kalbos reiškinys temos vardininkas, pvz., *kēts_ĩ_sēn^sĩ | õns_ĩ_bĩstrõs* (p. 193), *gãbalĩen^(e)ĩ_ãlđõnã | kãurãĩ unt_ronk^(a)_s | lãĩk_rũod⁽ⁱ⁾_s* (p. 307), dar p. 292 ir kt. Čia vardininku pasakoma apie ką bus kalbama, o toliau sakiny prieto nebederinamas. Tokių konstrukcijų turėtų būti visose tarmėse.

Dounininkų plote būsimas laikas labai dažnai atlieka būtojo dažninio laiko funkciją, pvz.,

¹⁰ B ū g a I 573 tt.

¹¹ A. G i r d e n i s, *i*-kamieniai..., 29.

¹² J. K a z l a u s k a s, Daiktavardžių *(ĩ)u*-linksniavimo nykimas, – LKK II 17 tt.

¹³ Z. Z i n k e v i č i ū s, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, 349–351.

¹⁴ Plačiau žr. J. Š u k y s, Laiko vietininkai, – Gimtoji kalba, 7, 1990, 13 tt.

vėsōr\ ons_būs // atvažoust / i_visīms / pakirīes / (p. 204), mūs^(a) / lūngū mātā / nēmošl / sāu^a \ ! // dōudr i_dōud // dūrīs / išmōšt / ištvaīst / tik_bildīest / traīes\ vēs^(s)_gals (p. 203). Naracinėje sekven-
cijoje paprastai tik pirmoje frazėje vartojamas pagalbinis veiksmožodis *loub, lub, lōb*, o toliau įvykiai pasakojami būsimuoju laiku. Gali kilti klausimas: iš kur tada atsirado būsimasis laikas¹⁵?

Tekstuose taip pat pasitaiko *modus relativus* konstrukcijų, kuriose vietoje būsimosio laiko dalyvių paprastai vartojama bendratis, pvz., *kavūot^f jau_sāk^e / nereikiet^e \ nakt^f kavūot^e // ons_pàts\ kavūos* (p. 136). Tokio pobūdžio konstrukcijos būdingos ir kitiems dounininkams.

Įdomus yra būtojo laiko dalyvio vartojimas, pvz., *mēšēs / atlaikī(s)_sāk mērtōj^(e) dēin kōnēgs* (p. 193), *jē\ / tata_tuo(s) žvakēl^(e)s / sūdekt^as\ bōj^a* (p. 211). Šiuo atveju dalyvis rodo potencialias neįprastas semantines galimybes, ir natūralu, kad iškyla ribų tarp kalbos dalių problema. Verta dėmesio kai kurių dalyvių poliarizacijos problema, kuri yra susijusi su *i-* kamieno asmenuojamųjų formų išnykimu. Tokios formos lytį turime veikiamosio dalyvio *reikėti* atveju, pvz., *vēsūok^as kōmplektūs rēikī pērkt^e* (p. 182). Dar plg. *čē_i_palēkset\ kap_karalē bēs'ēdō* (p. 129), *vēizo / on_sōulo bāsiedō* (Kl.).

Labai įdomi mintis apie tai, kad tradicinėse gramatikose teikiama nuosakų ir laikų hierarchija yra apriorinė, o ne iš realių santykių plaukianti struktūra, p. 110 (20 išn.). Šią hipotezę autorius grindžia dialogo konstrukcijomis, kurios rodo, kad esamojo laiko formos kitų laikų ir nuosakų atžvilgiu yra nežymėtos. Atrodytų, kad žemaičių tarmėje nuosakos ir laikai sudaro vieningą sistemą, pvz., *rēk usirēšt^e kūok^f mazglēl^f ka_nēužmērštō*. Čia šalutiniame sakinyje esamasis laikas vartojamas vietoj tariamosios nuosakos.

Šiaurės žemaičių tarmėje beveik visai netyrinėti yra daiktavardžių, būdvardžių (taip pat kai kurių skaitvardžių) giminių bei linksniuotųjų skirtumai (p. 224, 23 išn., p. 225, 162). Ir kitose lietuvių kalbos tarmėse šis klausimas, palyginti, nedaug tegvildentas, – paminėtini J. Kardelytės,

¹⁵ Žr. A. Girdenis, G. Kačiūškie-
kienė, Paraleliniai reiškiniai latvių ir šiaurinių lietuvių veiksmožodžio sistemose, – Kalbotyra, XXXVII (1), 1986, 24 tt.

A. Jonaitytės, J. Senkaus, E. Grinaveckienės¹⁶ ir kt. tyrimai. Tekstuose pasitaiko įdomių ir neįprastų morfologinės semantikos dalykų, kurie dounininkų plote, manyčiau, įvairuoja. Savitos priešdėlių reikšmės, kad ir tokios: *nōt gīvūol's / susiblāšk^e susilākst^e ženā* (p. 59), *māžās(s) / brūol's / didīj^f / pāgal'ēj^e „nugalėjo“* (p. 128), *a_čē_kāz^(e) / anu.neapvēikt^a?* „nepriveiktų“ (p. 207), *jegu_uspjēj^(e) / („suspėjai“) gal_māčīs* (p. 321); skiriasi nuo kitų dounininkų ir priesagų vartojimas, pvz.: *i_tuos_karvēlkas ta_mūotin bōu* (p. 249), *su_vaičkōit^(e)* (plungiškių --*ū'fō*) *aldōn^a sāk^a* (p. 207), *valōndōuts žmūōg^os* (kuliškių --*valōndīets* „nepastovių nuotai-
kų“) (p. 195, 13 išn.).

Negalima išleisti iš akių didesniame dounininkų plote pasakomo padalyvio vietoj laukiamo pusdalyvio, pvz., *nōmēi ēinōnt radāu_dār tū baravīk^a* (p. 290, 6 išn.), *unt_āvenⁱ lubam_jūot^e / kārv^s gānōnt* (p. 300), *ētōnt par_bumbolēnē* „tokį mišką“ *dēdlē ešēgōndāu* (Kl.) ir t.t. Tai rodo, kad bk. pusdalyvio vartojimo norma gali būti per daug apibendrinta.

Bk. normos aspektu verta dėmesio žemaičių bei kai kuriose rytų aukštaičių tarmėse pasitaikanti konstrukcija – „naudininkas + *būti* asmeninė forma“, turinti ypatingą reikšmės niuansą, reiškianti lyg ir pasyvesnį ko nors turėjimą, pvz., *teik_anār tuo_pr^aotēl^(e) tebō.u; mōnēi_jau tuo_pinīng^(a) īr!* (p. 79) *ēš_kōr tuo_penīng^(a) anām tēik īr* (Kl.). Rytų aukštaičių kupiškėnų – *jō.m daug rō.zumō. īr galvō.j*. Šios konstrukcijos galėtų būti skatinamos vartoti vietoje labai paplitusios verstinės *pas mane*¹⁷.

Tie, kurie domisi dialogo kalbos specifika bei struktūra, čia ras taip pat daug naujų dalykų, nes tekstuose pasitaiko įvairiausio stiliaus atkarpų nuo pačių ilgiausių pokalbio rakursų iki trumpųjų replikų.

¹⁶ J. K a r d e l y t ē, Daiktavardžio kaitymas Linkmenų tarmėje, – LKK II 165 tt.; A. J o n a i t y t ē, Šakynos tarmės daiktavardžio kaitys, – LKK III 91 tt.; J. S e n k a u s, Kapsų-zanavykų tarmių būdvardžio ir skaitvardžio kaitybės bruožai, – LKK III 133 tt.; E. G r i n a v e c k i e n ē, Būdingesnieji giminės, skaičiaus ir linksnio vartojimo atvejai Mituvos upyno tarmėje, – LKK II 177 tt.

¹⁷ Plačiau žr. J. Š u k y s, Prielinksnio *pas* vartojimo klaidos reiškiant objektą, – Gimtoji kalba, 9, 1993, 14 tt.

Unikalus yra Tirkšlių tarmės žodynas. Jis atveria daug įdomaus ir nauja tarmės leksikos tyrėjams. Pastebėta įdomių žodžių, vartojamų tik tame tarmės plote, pvz., *bañdžius* „kerdžius“ (p. 228), *kalatáuuka* „sviesto sukamasis įtaisas, muštokė“ (p. 109), *knāksė* „riestasis lazdos galas“ (p. 289), *kóptos* „kopėčios“ (p. 119), *šāktarpis* „pati tarpukojo siauruma“, *prāmonė* „prasiimanymas, išmonė“ (p. 286), *pryvenė* „priemenė, koridorius“ (p. 173; nėra LKŽ), *skāugis* „šyšk-tuolis“ (p. 53; apie Kulių sakoma *kūklýs*, *skupačinà*), *vėžulis* „nedidelis vežimas“ (p. 108), *žēberės* „lažybos, burtai“ (p. 183; plg. kuliškių *žėrybos*). Dauguma čia sumintų įdomios semantinės motyvacijos pavyzdžių apie Kulių visiškai nežinomi. Kartais pasitaiko ir vélesniais laikais sukurtų naujadarų, pvz., *kūokšl / gropėn^{e(s)}* („grupinės – kolūkių gyvenvietės“) *subudaūūotas* (p. 314).

Iš įdomesnių tarmės veiksmazodžių minėtini šie: *baūsties* „ruoštis, ieškoti progos“ (p. 68), *prisibaūsti* „prisirengti, prisiruošti“ (p. 36), *drāgoties* „draskytis, triukšmauti“ (p. 131), *gódyties* „didžiuotis, pūstis“ (p. 166, 241), *vōdyti* „kenkti“ (p. 142), pvz., M. *nīek^(a)* \ *nevūōdėj^e* // E. *kā nesukėp^{e(s)}*. Šis žodis vyresnės kartos vartojamas ir didesniame dounininkų plote, pvz., *sojiedāu kuo nūors / pavūōdėje* (Kl.). Iš specifinių skolinių būtų – *valtābyties* „švaistytis, valkiotis“ (p. 166), polonizmo *dybavóti* priešdėliniai vadiniai – *nudybavóti* „nuplakti, prilupti“ (p. 249), *prisidybavóti* „prisivargti, prisikankinti“ (p. 237). Kartais šis veiksmazodis vartojamas kaip pertaras prieš tai einančio sinonimo reikšmei sustiprinti (žr. p. 226).

Visame rinkinyje yra nemažai dvinarių (kartais ir trinarų) sinonimų grupių, kur antrasis dėmuo stilistiškai konotuotas. Tokios konstrukcijos teikia kalbai sodraus kolorito bei vaizdingumo, pvz., *vārksmaš šlūrka^ošėmuos* (p. 89), *daba dērbām š sekmādenēš / lōpamūos* (p. 110), *dēlkūōl nēvēž / tuok^(e) jōudėik^(e)* \ *unta tuo pijūōk^(a) / lapsardāk^(a)* (p. 112), *nē tas kulkūōz^(s) bereikaláu / vākšēūok / pūzinīe(k) keik nūori* (p. 114), *ēlen^(a) ka pašōta š krūōkte če / drāg^ootēis* (p. 131), *uždarinēj^{e(s)} ušk^rōš^{e(s)} / vėsas tas dūrīs* (p. 159), *terūt^a atlīek^e / pātī (...)* *atitabaļāu^a* (p. 165), *apivēlk^(a) / aplāmažāu ons* (p. 172), *apšēžānīšl apšēkārs* (p. 206), *k^(a) ašl_če_jau / blūōgār pēikōl kærnuōjōr būnōl jau_ānō* (p. 323).

Stebina frazeologijos junginių struktūrinė įvairovė ir gausa. Tai bene pirmas tokio pobūdžio darbas, kuriame neiškreipta nei tarmės leksika, nei frazeologija, – viskas pateikiama taip, kaip šneka žmonės. Tai viena svarbiausių sąlygų, padedančių atskleisti tikrąjį etninį koloritą bei suteikiančių retą galimybę skaitytojui patirti patį didžiausią ir kartais tikrai labai netikėtą emocijų diapazoną. Visų sričių specialistams labai būtų pravertęs knygos gale pridėtas žodynas su komentarais. Iš įdomesnių frazeologizmų minėtini: *adūōm^a laūkā* „neaprepiami, dideli žemės plotai“ (p. 312, nepateko į LKŽ); *nēbīē grūm^a nēmāž* „nėra jokio pagrindo, proto, išgalių ir pan.“ (p. 33); *krām^e kraūstūos* „eina iš proto“ (p. 39); *mīslījūom kad_ana_sprūok(s) žemīen* (p. 60)¹⁸; *sumōkiejus⁽ⁱ⁾ gīū^a brōnt^a* „labai daug“ (p. 145); *rēgem^o vērba^(o) ak^s krōšās* „ieškosi lengvai numatomos nelaimės“ (p. 129); *doūd^o prišēkt^e kapōr^(e)* – sakoma kategoriškai ką neigiant ar teigiant (p. 243); *te_p_trumpuo_vēitūo ušpōul^e* „nutaikė tinkamą progą“ (p. 232); *prīm^eestīe isitārgavūos* – apie intymius dalykus (p. 232); *ūtū nūjīed^a* „visiškas skurdžius, susna“ (p. 290) ir kt. Tikriausiai frazeologizmas *pjāun li(g)_kapīt^a* „iš paskutiniųjų“ (p. 35) semantiškai yra susijęs su rusų kalbos *бьет с копыт*¹⁹, dar plg. *копытить* „ką nors labai smarkiai mušti“²⁰. Įdomus junginys yra *nēpūsk arāb^a / nēpūsk mėglūōs* (p. 17), kuris galėtų būti susijęs su šnekamosios rusų kalbos *взять на арапа* „apgaulingai, gudriai ko nors siekti“²¹.

Ekspresyvi tarmės puošmena – žemaitiški ištiktukai, ne visi patekę į LKŽ, pvz.: *šū šū* (apie smarkų kraujo tekėjimą) (p. 248), *je_uzēj^el mėkōldā / i_šurrūi* (p. 34), įdomios kai kurių ištiktukų reikšmės nepateko į LKŽ, *bli–bli–bli–bli* (p. 171) „akių blizgėjimui, virpėjimui nusakyti“, *klā–klā–klā* (p. 306) „žymint laikrodžio tikslumą ar širdies plakimą“. Ateityje galėtų būti koreguo-

¹⁸ Apie postverbą *žemēn* plačiau žr. A. G i r d e n i s, G. K a č i u š k i e n ė, Op. cit., 21 tt.

¹⁹ Nors frazeologijos žodynai šio frazeologizmo nepateikia, bet jį tikrai pavyko išgirsti vilniečių rusų kalboje Vilniaus u-to bibliotekos darbuotojos O. S p o r n o v o s informacija.

²⁰ В. Д а л ь, Толковый словарь живого великорусского языка, II, Москва, 1955, 160.

²¹ Фразеологический словарь русского языка, Москва, 1986, 45.

tinai kai kurių išiktukų pateikimas didžiojo ar kitų aiškinamųjų tipų žodynuose, pvz., *čùkšt* (p. 33), *còp(t)* (p. 226), *pablìkt* (p. 95), *blùkt* (p. 319), *žžipt* žemèn (gaidì) (p. 226), *par_lòng^a* *žžìkt* (p. 227) ir kt. Dar įdomu, jog kai kurie išiktukai nepaklūsta tarmės fonetiniams dėsningsams, bet paprastai jie nepažeidžia šnektos fonotaktikos taisyklių. *i*, *u* paprastai nepaplatėja. Išiktukuose (pvz., *tèikš* ir kt.), bet kartais šios tendencijos nepaisoma, pvz., *dìrè_dìrè unt_pà-upũ / i_nuèj^e* (p. 136).

Tekstuose pasitaiko neįprastų prievieksmių – *làiķāu* „anksčiau“ (p. 111); dalelyčių – *nègònt nègontās* – nebent, nebentas (p. 57); *tas(k)_pà-skāũst gālvà* (p. 180) ir kitokių ekspresyvių bei nepakartojamų žemaičių leksikos grožybių, pvz., *a_règì* (p. 180). Įdomu, kad *regèti* – senas ir iki šiol gyvas Tirkšlių tarmės žodis, apie Kulių neteko nugirsti (*regèti* „Ziwate“ pavartotas 298 kartus, *omatyti* tik vieną – *ne mate* 102₁₇ „nematė“) ²².

Taip pat pasitaiko morfologiškai pakitusių skolinių *ana / lūb_tep matũõnis^{(e)s} matũõnisès* „netvirtai ką darys, apgaudinės“ (p. 130), *ka_pats vēls / kūsūo* „skatina, kursto“ (p. 115); retesnių leksinio junglumo atvejų, pvz.: *ar_usìsakstèr_lòngũs* (p. 90), *tuok(s)_sutì...s^es* (vynas) (p. 131), pejoratyvų – *èikl_tò_sàkàu / klũmp^l tò_šũdènās^(s)* (p. 163), *tuo(s)_štìš^r neb-ũždèng* – apie labai trumpą sijoną (p. 276), *sāul^(e) žèmèl valūojāš* – apie labai giedrą orą (p. 113), *žālī raudūonās^s* ir t.t.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad vyresnioji karta yra daug geriau išlaikiusi senąją tarmės fonetikos, morfologijos bei sintaksės sistemą negu jaunesnioji. Senesnių žmonių žodynas daug gražesnis, turtingesnis, įdomesnis, o jaunimo kalba kur kas skurdesnė, joje daugiau svetimžodžių, naujų, neįprastų tarmei konstrukcijų: labai su-

²² Dar keletas vaizdingų žemaičių krašto sinonimų – *vo_kètš^r smārkēt žlagātīt^(e) nebgaļ* (p. 192). Dounininkų tarmėje plačiai vartojami *lapsèti, mauti, ryti, sprogti, tašyti*. Įdomūs ir žemaičiams labai būdingi reikšmių perkėlimai: *ta_vàpsà\l čè_žigoujāš // užòu(d)l tus_vũobulūs* (p. 323); *bou_ĩāud^(e)s* „įmušęs“ *bou_bò.ul ipompā^(e)s tu_šĩmk^(o)* (p. 67); *ānèi neprisidòud* „neprisipažįsta“; *vò_čè_mès tebkļũñkiniejēm / po_kēĩma / snũòpiniejēm* (p. 207); *tĩeus pradiejē / aĩmalũotēis* „triuksmauti, kabinėtis“ (p. 256); *i_tus_kāĩlĩn^(s) sugòrgēna i_šĩēp* (p. 172).

prastėjo morfologija. Įdomios yra pastabos apie tai, kad per visokius kolūkių „tarnautojus“ bei valdininkus į kalbą plisdavo visokiausios šiukšlės įvairiais sumetimais vartotojų suprantamos kaip prestižinės (p. 112, 193, 198 ir t.t.). Manychiau, kad sociolingvistai ras gana aktualių dalykų.

Tiems, kurie domisi kalbos ir kultūros santykio problemomis, kurių pradininkai būtų W. von Humboldtas ir E. Sapiras, šiaurės žemaičių tekstuose ras daug unikalių etninės kultūros dalykų. Yra įdomių gamtos realijų, – pvz., *paelgõūtēns vīes ēin_jau* (p. 89) ²³, moralinių vertybių suvokimo („Kavalieriaus gudrybės“), mūsų visuomenėje sunkiai įsivaizduojamų vaikų auklėjimo tradicijų („Vagysčių pradžia“), sakralinio pobūdžio ir šiaip įvairių įtikėjimų, įsitikinimų („Šventas“ Jonas), požiūris į naują gyvybę kaip aukščiausią vertybę („Pakaruokliai, nekrikštai, vaikažudės“), papročių elementų („Užgavėnės“ ir kt.). Beje, dar nepasirodžius A. Girdenio knygai, B. Jasiūnaitė, nagrinėdama pejoratyvų leksiką ²⁴ sėkmingai naudojosi pačiu ilgiausiu rinkinio dialogu „Susibarė“.

Stebėtinai kruopščiai ištikrinti tokio sudėtingo teksto pasakojimai, dialogai, tad apie pasitaikantį vieną kitą korektūros riktą, kurie neiškreipia mokslinių komentarų turinio, net nedrašu ir užsiminti.

Tokios apimties recenzijoje neįmanoma aptarti visų kalbos mokslui svarbių problemų. Liko dar nemažai neiškeltų dalykų, plaukiančių iš komentarų bei pačių dialogų, pasakojimų (pvz., archajinio kirčiavimo atvejai, giminės svyravimai (p. 85), prielinksnių vartojimo specifika (p. 262), intonacijos priklausymas nuo remos kirčio (p. 229), pagaliau visa netyrinėta tarmių frazeologija, sintaksė ir kt. Daugelio mokslinių faktų interpretacija galės pasinaudoti įvairių teorinių kalbotyros kursų rengėjai, jau vien daugybės lingvistinių terminų bei jais nusakomų reiškinių poveikio aiškinimas kalbos raidai yra vertas dėmesio (pvz., p. 58, *apofoninė lytis* – p. 186, *dezafrikacija* – p. 227, *elizija* – p. 64, *idioletas* – p. 120, *kirčio dimocija* – p. 37, *metatezė* – p. 52, *protezė* –

²³ B. L a u m a n e, Vėju nosaukumi latviešu valodā, – Blt III (2) 223 t.

²⁴ B. J a s i ū n a i t ė, Endriejaviškių pejoratyvinė leksika: Neigiamieji žmogaus apibūdinimai, – Kalbotyra, XLIV (1), 1995, 345 tt.

p. 172, *sandūrinė geminata* – p. 199 ir t.t.), Tik vietoj termino *tekstualinė asimiliacija* (p. 175) siūlyčiau vartoti *išorės sandžio asimiliacija* – net ir grynojo mokslo kalboje reikėtų vengti dvigubų tos pačios paskirties priesagų. Kadangi terminų labai daug, tokio pobūdžio darbuose visai neblogai būtų knygos gale pridėtas vartojamų kalbotyros terminų indeksas (dalykinė rodyklė). Apskritai, ateityje norėtųsi pageidauti, kad prie tokių knygų būtų pridėtas skyrius – mokslinė apybraiža, kurioje dauguma dalykų skaitytojui būtų plačiau paaiškinta. Vis dėlto, įžanginė dalis, sakyčiau, per daug striuka, nes nėra lengva greitai susidaryti bendrą sistemos vaizdą. Kadangi knyga yra labai plataus mokslinio užmojo, žemaitiškos formos kai kur galėtų būti ir transponuojamos, ne tik aiškinamos.

Apskritai šis unikalus didelės mokslinės teorinės bei neabejotinos praktinės reikšmės darbas daro didelį ekstralingvistinį įspūdį daugeliu

aspektų. Tai tikra šiaurės žemaičių gyvenimo enciklopedija, kurioje atsispindi žmonių gyvenimo supratimas, bendravimas, tarpusavio santykiai, jų požiūris į moralines, filosofines, dvasines bei materialines vertybes. Tai savitas žemaičių etnos atspindys, kur susipažįstame su šio krašto žmonių charakterio ypatumais, gyvensena, elgsena, mąstysena, kalbėsena, bendravimo kultūra. Pačius tekstus skaitome lyg įdomias grožinės literatūros noveles²⁵, iš kurių galima pasisemti daug gyvenimo išminties.

Pabaigai dar norėtųsi pasakyti, kad tarmių tekstų šifravimas yra tikrai labai sunkus darbas, reikalaujantis didelės ištvermės, kantrybės, subtilaus pastabumo bei pasišventimo; kaip matyti, autoriaus dirba jį su ypatingu polėkiu. Nykstant, niveliuojantis lietuvių kalbos tarmėms, tokio pobūdžio darbai darosi vis svarbesni kalbos mokslo raidai bei pažangai ir ateityje jie turėtų būti kuo sparčiau leidžiami.

Zofija Babickienė

²⁵ Lietuvių literatūros istorikams galėtų būti įdomi pastaba apie poeto Dionizo Poškos giminitį (p. 259).